

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК

Серія: ЛІТОПИС УВАН

Ч. 30

АНДРІЙ КАЧОР

РОЛЯ ДУХОВЕНСТВА І ЦЕРКВИ
В ЕКОНОМІЧНОМУ ВІДРОДЖЕННІ
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Вінніпер

1992

Канада

Накладом Української Вільної Академії Наук

UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS & SCIENCES (UVAN)

Series: UVAN CHRONICLE

No. 30

ANDRIJ KACHOR

**THE ROLE OF CLERGY AND THE CHURCH
IN THE ECONOMIC REVIVAL
OF WESTERN UKRAINE**

Winnipeg

1992

Canada

Published by The Ukrainian Academy of Arts and Sciences

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
Серія: ЛІТОПИС УВАН
Ч. 30

АНДРІЙ КАЧОР

**РОЛЯ ДУХОВЕНСТВА І ЦЕРКВИ
В ЕКОНОМІЧНОМУ ВІДРОДЖЕННІ
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ**

diasporiana.org.ua

Вінніпег

1992

Канада

Накладом Української Вільної Академії Наук

Видання це присвячую
славної пам'яті **о. Андрієві Гаврищаківі й о. Василеві Ощипкові**,
парохам у селі Борщовичі, повіт Львів, у Західній Україні
та
учителькам **Іванні Кіях і Юлії Чорній**, в тій же самій місцевості, які
допомогли мені, в моїй юності, знайти шлях, щоб я закінчив студії і
став кооператором.

РОЛЯ ДУХОВЕНСТВА І ЦЕРКВИ В ЕКОНОМІЧНОМУ ВІДРОДЖЕННІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

ВСТУП

З приводу 1000-річчя хрещення України відбувалися різні наукові з'їзди, конференції та появилися численні наукові праці про вплив християнства на культурний і політичний розвиток українського народу.

Маємо вже багато друкованих праць про нашу Церкву, про її історію, про її головних діячів і провідників від часів княгині Ольги і князя Володимира Великого до сьогодні. Однак розмірно мало маємо друкованих праць про ролю і вплив нашої Церкви на соціальне і економічне життя нашого народу.

З науки соціології знаємо, що були колись часи, коли культуру народів мірялось більш, або менш гладко витесаним каменем, камінним молотком чи сокирою, краще та зручніше виліпленим горшком. Пізніше були часи, коли мірою культури і сили народу став оборонний мур, гострий меч, коштовні та об'ємисті будівлі замків, святинь і королівських або цісарських палат.

Та ті часи давно проминули. Прийшли нові часи й нові міри людської культури. Сьогодні мірою культури народу є його наука, його університети, його література і мистецтво, його інтелігенція та її творчість, а найважливіше: його політична і економічна сила.

Сучасна модерна держава, чи модерна і зріла нація, хоч би й бездержавна — це велика піраміда з кількома вимірами, а з них три найважливіші: *політика, економія і культура. Політична діяльність здобуває під національну будівлю простір, територію і населення. Економіка — це розбудова всіх господарських секторів, як фундаменту всієї національної будівлі. Вкінці культура, тобто наука й освіта та виховання — це сама будівля.*

Новочасна держава, нація чи навіть нарід, що хоче бути підметом, а не предметом історії, не може бути незабудованою площею, ані не

викінченим фундаментом, ані теж будівлею без обох згаданих складників.

Всі здобутки на політичному, економічному та культурному полі, якщо вони знову ж не пов'язані тісно з собою і не рівномірно розбудовані, можуть створити якусь окрему клясу суспільства, наприклад політиків, священників, науковців, купців, фермерів, але ніколи не створять живого, одноцілого народу, одну сильну націю чи сильну державу.

А як було в нас, в Україні і зокрема в Західній Україні, на провесні “Весни народів” та пізніше — це і тема цієї короткої розвідки.

Замітним є історичний факт, що почин до українського національного, політичного, культурного й економічного відродження в Західній Україні вийшов не із шляхетського, ані міщанського чи селянського середовища, але з кол студентів теології та духовенства української католицької Церкви.

Щоб належно зрозуміти й оцінити ролю духовенства та Церкви в новітній історії західної частини України, тобто Галичини, треба нам, дуже побіжно, пригадати собі історію цієї частини нашої землі.

ІСТОРИЧНЕ ТЛО

Упадок Галицько-Волинської держави в 1340 році спричинив не тільки втрату державної самостійности й національне поневолення західньо-українських земель Польщею та Литвою, але від'ємно відбився також у церковно-релігійних і господарсько-соціальних секторах національного життя.

Польща збройно окупувала Галичину і Холмщину та зараз же почала силою заводити в них свої порядки. Частину великих землевласників, якими були українські бояри, як твердить д-р С. Баран,¹ Польща вигубила фізично, а решта після довшої боротьби, перейшла на римо-католицизм та ополячилася. Це сталося ще й тому, що в королівській Польщі тільки римокатолицька шляхта мала повні політичні й особисті права. Подібна доля була українського міщанства, а вільний селянський стан скоро зникає, попадаючи у повну залежність від польських панів, які на основі королівських патентів захопили майже всю землю українських бояр і вільних селян, масово осідаючи в Галичині та Холмщині.

Щоб збільшити свої прибутки, польські пани землевласники змінили стару екстензивну систему сільського господарства на інтензивну фільварочну й почали займатися експортом збіжжя Вислою через Гданськ за кордон. Ця система вимагала збільшення робочої сили, а це потягло за собою зміну в правносоціальній структурі селян-

хліборобів. Їх уже в XVI столітті закріпощено, як панських кріпаків, прикованих законом до панської землі із забороною покидати, без згоди пана, своє рідне село. Всі селяни попали в особисте і господарсько-соціальне поневолення панів дідичів, які з правила були римокаатолицької віри і польської національності.

Не спиняючись над історією майже 500-літньої неволі західно-українських земель під Польщею, скажемо коротко: За час свого володіння Польща без решти знищила провідну верству українського народу. Залишився тільки “хлоп і поп”, як говорили згіржливо польські пани.

Репрезентантами українського народу, силою фактів, стало напівграмотне духовенство, недобитки міщанства й закріпощене неграмотне селянство. З господарського боку нас репрезентували польські магнати, шляхтичі і дідичі землевласники та купці — жиди, німці, вірмени й інші.

Освіта нашого світського духовенства, яке одиноким могло перебрати провід народу, була дуже низька, бо не було де її набути. Професор о. д-р О. Огоновський (1833-1894) стверджує, що кандидати до духовного стану підготовлялися в єпархіяльних єпископських семінаріях у Львові, Перемишлі, Холмі й Луцьку, де вистачало вивчити катехизм, щоб бути священиком.² Священики того часу були предметом наруги. Їх називали “дячками”, бо кожний дяк, що вмів читати і заплатив 100 польських злотих, міг стати священиком.³

Д-р Г. Лужницький, на основі провірених джерел, подає, що тільки один на 30 священиків того часу мав якісь студії, але багато з них не вмів навіть писати.⁴

Світське, або т.зв. “біле духовенство”, гірко бідувало. Сільський священик майже нічим не різнився від кріпака селянина. Він мусів сам працювати на полі та навіть відробляти панщину. Самозрозуміло, що таке духовенство не могло бути проводом народу, ані репрезентантом українського національного та політичного життя. Чорне духовенство, тобто монаші чини, особливо оо. Василіяни, були високо освічені, багато з них студіювало в Римі, або в інших закордонних містах на університетах, вони були толеровані польськими панами і тому не могли перебрати проводу українського суспільно громадського життя.⁵

І так було до 1772 року, до першого розподілу Польщі, коли Галичину перебрала Австрія. З того часу доля селян і світського духовенства дещо поправилася. І про це теж кілька слів окремо, щоб зрозуміти краще пізнішу роллю духовенства і Церкви в національному відродженні Західної України.

ВИХОВАННЯ ДУХОВЕНСТВА В ГАЛИЧИНІ В РОКАХ 1772-1848

З прилученням Галичини до Австрії в житті українського населення, в наслідок реформ цїсаревї Марії Тереси і цїсаря Йосифа II, зайшли поважні зміни. Перші реформи Марії Тереси мали гуманний характер. Такі були зокрема її патенти з 1772 і 1775 рр., які говорили про пошанування в людині — людину, що польська шляхта зовсім нехтувала. Однак ці патенти не подавали практичних вказівок, як перевести їх у життя.

Дещо глибшими були реформи Йосифа II, — вони поклали основу під громадську самоуправу і реформували родово-спадкову систему юрисдикції, упорядковували панщизняні повинності та стан посідання селянами ужиткової землі.

Головніші постанови цих реформ — подаю за інж. Ю. Павликовським, довголітнім дослідником цієї доби⁶ — були: Патент з 5 квітня 1782 року зносив особисте та дідичне підданство селян і надавав їм право свобідної женитьби, посилення дітей до школи та свобідного вибору звання. Патенти з 1781 і 1786 рр. обмежували панщизняну повинність селянам — вона не сміла переходити 3 днів у тижні. А найрадикальнішим, з економічного погляду, був патент з 2 квітня 1787 р. про дідичне посідання рустикальної землі селянською родиною.

У тому ж самому часі зайшли поважні зміни і на релігійному полі, що їх домігся львівський єпископ Лев Шептицький, предок славетного митрополита Андрея Шептицького. Він був високоосвіченою людиною. Закінчив папську Колегію Театинів у Львові та цивільне і церковне право докторатом у Римі, теж перший з наших владик закінчив дипломатичну Академію і мав доступ до цїсарського дому. Він був один із перших наших владик, що не допускав до священства нікого, що не мав належної богословської освіти.⁷

Лев Шептицький, не маючи потрібних фінансових засобів заснувати у Львові духовну семінарію на рівені високої школи, переконав австрійську цїсареву Марію Тересу, що наш нарід у Галичині є окремим народом від поляків і москалів і що в інтересі Австрії є допомогти цьому народові розвинути свою релігійну і національну свідомість.⁸

У висліді тих розмов Лева Шептицького, — львівського єпископа, пізніше й київського митрополита (1778-1779), — австрійський уряд призначив для галицьких семінаристів відповідні місця в “Королівській греко-католицькій семінарії” у Відні, при церкві св. Варвари. Офіційне відкриття відбулося в день ім'янин цїсаревї, 15 жовтня 1775 року. На

приміщення семінарії цісарева Марія Тереса віддала єзуїтський монастир і церкву св. Варвари, збудованої в 1652 році. Ця семінарія, що мала скорочену назву “Барбареум”, за 10 років свого існування дала українцям високоосвічених 6 єпископів, 16 крилошан, 10 професорів університету, 8 ректорів духовних семінарій і 8 письменників.⁹

В тому часі цісар Йосиф II, патентом з 13 жовтня 1782 року, приказав зрівняти всі три католицькі обряди, а саме: римо-католицький, вірменсько-католицький і уніятський, який австрійський уряд назвав *греко-католицьким*, щоб затерти будьякі згадки про унійну боротьбу та надати нашій церкві більш поваги. З того часу українська, або новоіменована греко-католицька, церква в Галичині могла перебрати провід над народом, але їй ще бракувало освіченого духовенства.¹⁰

Цю виховну працю нового й високоосвіченого духовенства перебрала на себе новозаснована цісарем Йосифом II, у 1783 році, Генеральна Духовна Семінарія у Львові, яка була наче продовженням семінарії “Барбареум”, що її цісар заклав 23 березня 1784 р. У 1784 році відкрито у Львові також університет, а при ньому, у 1787 р., засновано ще й т.зв. “Студіюм Рутенум”, яке існувало до 1809 р. із завданням підготувати освічених священників з кандидатів, що не знали латинської мови.¹¹

І хоч по смерті Йосифа II (1790) почалася друга фаза реформ, чи точніше ліквідація патентів Йосифа II і Марії Тереси та ламання всіх тих прав, які вони дали нашим селянам і нашій Церкві, — це був час реакції і застою в Австрійській державі за панування цісарів Леопольда II (1790-1792), Франца I (1792-1835) та Фердинанда I (1835-1848), — то вони (ці події) вже не завернули історії, а тільки прискіпили упадок реакційних урядів і довели до основних реформ, знесення панщини і до “Весни народів” у 1848 році.¹²

ДУХОВЕНСТВО В ПОЧАТКАХ КУЛЬТУРНОГО І ПОЛІТИЧНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ГАЛИЧИНИ

Українське греко-католицьке духовенство, за браком інших вищих верств суспільности, мусіло перебрати на себе провід українським народом у межах Австро-Угорської монархії, хоч спершу воно й не було до того приготоване.

Немає сумніву, що вихованки “Барбареум”, такі як Антін Ангелович (1756-1814), перший митрополит відновленої у 1807 р. Галицької Митрополії та другий митрополит і перший кардинал української католицької Церкви в Галичині Михайло Левицький (1774-1858) дуже

багато причинилися до національного відродження Галичини, зокрема з поширенням народнього шкільництва.

Вони, та їх послідовники, використовували ґрунт для національного відродження, що його приготувала французька революція, започаткована 1789 року. І хоч Віденський Конгрес у 1815 році зліквідував довгий період революційних рухів у західній Європі, а Наполеона, що своїми військами і своєю зброєю “переорав” європейський континент від Мадриту до Москви, заслали на острів св. Олени, — революційні ідеї залишилися живими, збурили старий фєвдальний устрій і дали почин до закріплення нового політичного і економічного капіталістичного устрою.

Наполеон розбудив нову, досі приспану силу, а саме силу національних рухів різних народів Європи, в тому й українського народу.

Одним з перших піонерів українського відродження в Галичині був о. Іван Лаврівський (1773-1846), професор і ректор духовної семінарії у Львові, дієцезіяльний візитатор шкіл. Він для тих шкіл написав перший посібник у 1838 році п.н. “Елементаж рускі, німецькі і польські”, — написав польською мовою, бо українська мова для шкіл ще не була дозволена, — і в тому посібникові пропагує навчання української мови в перших наших сільських школах.¹³

Другим таким піонером можемо назвати о. Івана Могильницького (1777-1831). Крилошанин перемиської капітули, близький співробітник єпископа М. Левицького й єпископа І. Снігурського, що пропагував і закладав парафіяльні школи для сільського населення. Таких шкіл у 1832 році, в перемиській дієцезії, було 385 на 697 парафій.¹²

Дуже багато причинився до культурного відродження Галичини перемиський єпископ, Іван Снігурський (1784-1847), який вже в 1816 році заснував “Товариство Руських Священиків” із завданням опіки над сільськими школами та видаванням для народу книжечок релігійного змісту. Він дуже завзято поборював денационалізаційні впливи польської верхівки на наших священиків та академічну молодь, зокрема на богословів.¹³

І щойно на цьому ґрунті появляється відважна й бойова “Руська Трійця”, що дала початок літературному відродженню галицьких українців з появою “Русалки Дністрової” в 1837 році, яку випустили у світ Маркіян Шашкевич, Яків Головацький і Іван Вагилевич. Всі три — діти священиків і самі стали священиками.

Тією книжкою, як пізніш писав Я. Головацький, Шашкевич “запалив вогонь, котрий лише гробова персть загасити може, спас нарід від загибелі й отворив очі кожному письменному чоловікові, в котрого

лишилося ще незіпсоване руське серце, показав його положення і обов'язки для народу й спосіб, як ті обов'язки сповнити.”¹⁴

Однак треба бути свідомим, що “Русалка Дністрова”, — як і “Енеїда” І. Котляревського, — тільки збудила сентимент до рідної мови, як засобу літературної творчості. Про організовану політичну чи економічну діяльність української громади тоді ще не було мови.

Це сталося щойно в 1848 році, коли в західній Європі розгорнувся новий революційний рух, що захопив теж Австрію. Цісар Фердинанд I, під тиском революції у Відні, проголосив у квітні 1848 року, тимчасову конституцію, якою скасовано цензуру та проголошено свободу слова й друку, зборів та товариств.

Майже водночас розписано вибори до австрійського парламенту, який мав виготовити і схвалити проєкт конституції. Тоді також пороблено заходи про скасування панщини. Цісар Фердинанд, не чекаючи рішення парламенту, окремим декретом з 15 травня 1848 р. скасував панщину в Галичині. Проголошення громадської свободи дало можливість українцям створити 2 травня 1848 р. свою першу політичну організацію, — Головну Руську Раду у Львові, звану також Народною Руською Радою.¹⁵

РОЛЯ ДУХОВЕНСТВА В ЧАСІ ГОЛОВНОЇ РУСЬКОЇ РАДИ

“Весна народів” у 1848 році, — відома з революційних рухів європейських народів під впливом гасел французької революції та нових течій у філософії й літературі, а теж збільшеної активності міщанства, робітництва та інтелігенції, — призвела й до революції та великих суспільних змін в Австрії. Під впливом тих подій повстає в Галичині перша українська політична організація — “Головна Руська Рада”.

У провіді Головної Руської Ради, як її голова, станує перемиський єпископ Григорій Яхимович (1792-1863), пізніший галицький митрополит. Його найближчим співробітником був о. Михайло Куземський (1809-1879), львівський крилошанин і останній греко-католицький єпископ в Холмі (1868-1871). Він, як заступник голови Головної Руської Ради, був теж найбільш активним її членом та організатором її відділів у 34-ох містах Галичини (його помічником був Іван Борисикевич (1815-1892), з фаху правник). Провід у всіх відділах був у руках греко-католицького духовенства, бо світської інтелігенції було ще дуже мало.¹⁶

Головна Руська Рада розвинула широку діяльність в обороні наших національних, політичних, культурних, шкільних, церковних і соціально-економічних проблем перед австрійським урядом. Вона под-

бала теж про український прапор, національний герб і національний гімн, але це вже окрема тема. На жаль, життя Головної Руської Ради було дуже коротке, бо вже в 1851 році її закрито.

З трилітньої діяльності ГРРади окремо треба відмітити т.зв. “Собор руських вчених”, на якому вперше заторкнено й економічне питання. Цей перший З’їзд (собор) галицьких учених, здебільша з лав духовенства, відбувся у днях 19-26 жовтня 1848 року в залі духовної семінарії у Львові — і теж уперше зманіфестував нашу культурно-наукову силу перед австрійським урядом та зокрема перед польською шляхтою, яка всіма способами пробувала загамувати відродження українського народу. Ініціатором того З’їзду був о. Микола Устіянович (1811-1885), шкільний товариш о. М. Шашкевича, парох у селі Славсько (Стрийщина), письменник і громадський діяч.¹⁷

Нарадами проводив о. Михайло Куземський (1809-1879), що привітав зібраних промовою, яку закінчив словами: “Де є тепер тая сила, щоб русинів повалила”. Програму З’їзду відчитав о. Іван Жуковський. Учасників було, як подає д-р Кость Левицький, коло 100 осіб.¹⁸

З’їзд радив у 9 відділах (сесіях): богословському, правному, природознавчому, історично-географічному, шкільному, господарському, мовознавчому, старої і нової нашої літератури та літератури старослов’янської.

Господарський відділ очолював о. Лев Трещаківський (1810-1874), парох Рудна коло Львова, член Головної Руської Ради і Головної Руської Матиці. Він виголосив довшу промову про потребу окремої української економічної організації, — першу таку промову після знесення панщини про господарські проблеми нашого села, яке було страшенно задовжене, опинилося у крайній нужді й не мало помочі від нікого. Але про це пізніше буде згадка. Він також у 1855 році написав першу українську господарську книжку, — перший підручник пасічництва п.н. “Наука о пчоловодстві”.¹⁹

Коротко сказавши, в часі діяльності Головної Руської Ради поодинокі священники, сільські парохі, висловлювали (при різних нагодах) думку про потребу господарської освіти і створення якоїсь господарської організації для рятування нашого села, але вони не були підготовані до того, щоб цю думку практично зреалізувати.

Провідні діячі Головної Руської Ради зразу зрозуміли, що в умовах австрійської займанщини й польської адміністрації немає змоги плянувати власну економічну й соціальну політику, а тому й усю свою увагу звернули на оборону наших національних та політичних прав. І на цьому полі вони мали багато успіхів, але це не тема нашої розвідки.

Все ж таки, на цьому місці, треба окремо відмітити, що вже в 1846 році, з рядів духовенства появився перший український соборник і самостійник, яким був о. Василь Подолинський (1815-1876), парох глухого гірського села на Лемківщині, який написав “Голос Перестороги” (польською мовою) та критично оцінив про-польську, про-російську, германофільську і льюальну австро-галицьку орієнтацію галицьких українців, обґрунтовуючи чітко ідею соборної української держави. Брошура ця мала вплив на політику Головної Руської Ради та на її декларацію в 1848 році. Вона випередила на 50 років, а то й більш, “Україну, ірреденту” Юліяна Бачинського з 1895 року, “Самостійну Україну” Миколи Міхновського з 1900 року та “Русь-Україна і Московщина” Льонгіна Цегельського з 1901 року.²⁰

Першу політичну делегацію до цесаря Франц Йосифа I, в січні 1849 року, по абдикації цесаря Фердинанда, очолював єпископ Григорій Яхимович і добився деяких успіхів, про що згадує докладніше д-р К. Левицький у своїх спогадах.²¹

Треба ще згадати, з того ж часу, перші роковини знесення панщини, --- величаве свято-маніфестацію, що його зорганізували священики та яке відбулося на Святоюрській площі у Львові 15 травня 1849 року. Свято почалося Службою Божою, яку відправив о. Орест Хомчинський, архимандрит ЧСВВ. Перед богослуженням привіт до народу виголосив о. Лев Трещаківський, член Головної Руської Ради, а головну проповідь до великої маси народу, зібраного на площі, мав о. Йосиф Лозинський. Свято відбулося у присутності найвищих представників австрійської влади під проводом графа Агенора Голуховського, начальника краю.

На цьому святі, після Богослуження, український нарід висловив подяку цесареві в дуже оригінальній спосіб: На Святорську площу заїхав віз, прибраний синьо-жовтими прапорами, що його тягнули шість пар волів з позолоченими рогами, а на возі був величезний коровай і великий збан меду, як дарунок цесареві. Дарунок цей перебрав для цесаря граф А. Голуховський під звуки військової орхестри.

Після цього свята, на засіданні Головної Руської Ради, 15 червня 1849 року, о. Лев Трещаківський запропонував збудувати у Львові перший український Народний Дім, початковим капіталом чого мали бути гроші, що залишилися з народнього фестивалю, що відбувся згаданого 15 травня. Цей гарячий священик-патріот вірив у силу народу й хотів зараз зробити щось конкретне.²²

У вистліді Головна Руська Рада, за підписом о. Михайла Куземського, заступника голови, звернулася до австрійського уряду, щоб цей подарував українцям у Львові під будову Народнього Дому площу,

окружену вулицями Вірменською, Рутовського, Краківською і Скарбківською на якій колись стояв, скасований Йосифом II, монастир і костел Тринітарів, до речі знищені ще й бомбардуванням Львова у 1848 році. У 1851 році, цар Франц Йосиф I, на пропозицію свого уряду, затвердив це прохання і названу площу передав на власність українцям. Що більше, цар особисто, 18 жовтня 1851 року, положив угольний камінь під будову “Народнього Дому” у Львові, сказавши тоді такі пам’ятні слова: “Тут я між моїми русинами”... Будову закінчено 1864 року. Будівельний Комітет працював під проводом о. Йосифа Кульчицького. Це був початок практичної господарської праці, бо Нар. Дім у Львові був найбагатшою українською культурно-освітньою установою, де знайшли приміщення бібліотека, музей та різні організації, а побіч збудовано ще і Преображенську церкву, яку віддано українцям Львова до публічного вжитку.²³

Головна Руска Рада мала поважні успіхи на політичному й культурно-освітньому полі, але не змогла розгорнути своєї наміченої праці, бо Австрія в 1850 році вернулася до абсолютизму і Рада мусіла припинити свою діяльність.

ЧАСИ ЗАСТОЮ І НАСЛІДКИ ЗНЕСЕННЯ ПАНЩИНИ

Патентом царя Франц Йосифа I, з 31 грудня 1851 р., уневажнено конституцію з 1849 р. як невідповідну й Австрія вернулася до абсолютизму. Головна Руска Рада перестала існувати. Прийшло гірке розчарування. Інтелігенція, світська і духовна поділилася на два табори, народовецький і москвофільський, — які себе завзято поборювали, не маючи вже часу й охоти для культурно-освітньої та економічної діяльності для народу. А цей нарід, тобто селянство, звільнений від панщини, не був приготований користати із своїх прав вільної людини -- і з “радості” розпивається...

Сам акт знесення панщини не розв’язував ще селянського питання з економічного боку, тобто не давав правних можливостей для нормального розвитку сільського господарства. Навпаки, залишив нерозв’язаними такі важні проблеми, як *індемнізація, сервітуту і право пропінації*, які довгі роки тяжіли над нашим народом у Галичині і стримували всякий, не тільки економічний, поступ. Але це вже окрема тема. Ми коротко спинимось тільки над проблемою пропінації, бо вона має відношення до нашої теми.

Пропінація — це старопольський закон і право для дідичів та магнатів, власників великих земельних посіlostей, на своїй території виробляти і продавати алкогольні напитки — горілку, пиво й мед.

Коли Галичина опинилася під Австрією, то цей закон уже існував і його австрійський уряд не змінив.

Не входячи в деталі цієї проблеми, скажемо коротко. Галицькі дідачі й магнати, поголовно польські шляхтичі, не хотіли випустити із своїх рук права пропінатії, яке давало їм великі прибутки. Вони самі тим, промислом не займалися, але віднаймали його (орендували) жидам, яких спроваджували до наших сіл та будували їм коршми, а селян змушували брати означену кількість горілки на “кредит”, і за неї казали відроблювати додаткові дні панщини. А по знесенні панщини жиди-орендарі довг за горілку вписували на селянські ґрунти, які відтак, безмилосердно, ліцитували (продавали).

Володимир Навроцький (1847-1882), наш визначний економіст, статистик і публіцист (син священика), у своїй праці “П’янство і пропінатія” подає, що ще в 1864 році дохід з пропінатії давав дідачам к. 5,000,000 ринських річно, а наш нарід у Галичині видавав на горілку бл. 54,000,000 ринських річно, тоді, як увесь дохід селян у тому часі, за обрахунком В. Навроцького, досягав біля 110,000,000 ринських.

У Галичині, в тому часі, було 23,269 шинків (корчем), або одна корчма припадала на 233 душ і на одну людину припадало випити 26 літрів горілки річно.²⁴

П’янство довело наше галицьке село до страшного зuboжіння і отупіння. У Галичині в рр. 1873-1883 за алькогольні напитки зліцитовано 23,237 селянських господарств, вартости коло 23 мільйонів гульденів, за довжну суму 6,633,713 гульденів, або іншими словами 60% майна наших зліцитованих селян жиди-вірителі забрали даром.²⁵

Самозрозуміло, що дідачі та їхні орендарі не хотіли добровільно позбутися такого джерела доходу, — дохід з пропінатії та шинків був постійний і не вимагав такого капіталу, як добра управа ґрунтів.

І в тому, здавалось, безвихідному положенні нашого села на поміч і рятуюнок приходять знову Церква та духовенство.

Історичну роль у знищенні п’янства відогравав львівський митрополит Йосиф Сембратович (1870-82). Він у 1874 році написав окреме посланіє п.н. “О великім достоєнстві чоловіка”. Цей пастирський лист з 3 квітня 1874 року можна назвати початком справжнього культурного й економічного пробудження нашого села. Кілька місяців пізніше, 4 серпня 1874 р., митрополит пише друге посланіє п.н. “О братствах тверезости”, в якому доказами із св. Письма і наукових дослідів заохочує духовенство до боротьби за отверезіння народу. Він офіційно зобов’язує духовенство уряджувати в кожному селі місії проти п’янства та закладати по селах “Братства Тверезости”.

Член такого братства складав у церкві перед своїм парохом присягу, що від того дня все життя буде стримуватися від усяких алкогольних напунків, якими є горілка, арак, рум, спиритус і все, що з них виробляють. Усі Братства були віддані під опіку Пречистої Диви Марії. Кожний член одержував окрему грамоту, до якої був долучений список відпустів, якими Папа Пій IX наділяв кожного члена. Ця акція охопила всю Галичину. Митрополит сам, особисто, слідкував за виконанням своїх доручень. Тисячі селян приступали у члени братств тверезости. Сотки коршем мусіли припинити свою “торгівлю” а ті, які залишилися, не мали вже тих “заробітків”, що їх мали досі.

Акція митрополита Йосифа Сембратовича — це була перша свідома спроба українського духовенства й української Церкви змобілізувати українське селянство до самооборони під гаслом “Молися, тверезися і трудися!” або “Хрест побідив підданство, поборе й п’янство!” *«Цією акцією митрополит врятував галицьке селянство від повної матеріальної руїни та усунув головну перепону до його духовно-культурного й економічного відродження.»*²⁷

Самозрозуміло, що ця широко zakresна акція митрополита не подобалася польським дідичам, польській шляхті та їхнім орендарям-жидам, бо позбавляла їх тих великих прибутків, які давали їм горальні та коршми. Вони спершу пробували особисто натискати на митрополита, щоб він заперестав цю свою акцію. Коли ж митрополит послідовно продовжував, при допомозі духовенства, боротьбу за отверезіння народу, тоді посипалися доноси польської шляхти і польських магнатів на митрополита та його духовенство до самого австрійського цісаря, закидаючи митрополитові, що він не поборює москвофільського руху в Галичині, який частина духовенства підтримує, і є загроза, що Галичина може відірватися від Австрії та прилучитися до Росії. У висліді таких і подібних доносів та особистих впливів польських магнатів на цісарському дворі у Відні, цісар Франц Йосиф I, зажадав у 1882 році від митрополита, щоб він добровільно зрезигнував зі свого становища, що він і зробив, передаючи галицьку митрополію свому братаничу Сильвестрові Сембратовичеві, пізнішому кардиналові, а сам виїхав на постійний побут до Риму, де і помер у 1900 році.²⁸

“Братства Тверезости”, які охоплювали понад 75% українських парафій у Галичині, відіграли дуже поважну ролю в освідомленні народніх мас, підготовляючи ґрунт для пізнішої діяльності читалень “Просвіти” і для української кооперації, про що буде мова окремо.

ЛИЦЕМ ДО НАРОДУ

В цьому, просто безнадійному положенні українського народу треба подивляти гурт молодих людей, здебільша студентів, які усвідомили собі дійсність і цю дійсність рішили не словами, але практичною роботою змінити на кращу.

Духовним провідником цього гурту був о. Степан Качала (1815-1888), визначний політичний і громадський діяч, дуже активний оборонець рівноправности українців з поляками в галицькому соймі, який довгий час намагався оживити праці “Галицько-Руської Матиці”, заснованої в 1848 році для просвітньо-літературної діяльності, а коли цей йому не повелось, підняв думку заснувати окреме товариство, яке взяло б на себе обов’язок служити рідному народові.

Цю ідею можна було зреалізувати схожо з появою нового закону в Галичині, що дозволяв на організацію приватних культурних, торговельних і ремісничих товариств. На основі цього закону, гурток академічної молоді під проводом Анатолія Вахнянина (1841-1908), засновника і першого голови студентського товариства “Січ” у Відні, зреалізував ідею о. С. Качали, засновуючи 8 грудня 1868 року Товариство “Просвіта” у Львові. Основуючі збори відбулися в приватності 65 осіб, до речі — львовян, за виїмком о. Йосифа Заячківського, пароха з села Лоп’янка, повіт Долина, який не виступав від духовенства, але говорив від “німого сільського люду”. У своїй довшій і справді зворушливій промові, о. Й. Заячківський дякував ініціаторам “Просвіти”, молодим студентам, за охоту працювати для народу, бо “цей нарід моїми устами просить вас таку працю вести і за неї буде вам дуже вдячний.”

Замітне, що вже на тих перших зборах, у дискусії над діяльністю товариства, молодий правник, Андрій Січинський, сказав: *“Розбудивши в нашій народі достаточну охоту до читання, перейшли б ми до науки дуже важної і нашому народові конечно потрібної, до науки о господарстві”*.

З перспективи часу треба признати, що візія о. С. Качали була правильна і що Т-во “Просвіта” у Львові виправдало покладені на нього надії не тільки на культурно-освітнім, але й на економічнім полі. Згадаймо, що перша книжечка “Просвіти” п.н. “Зоря”, видана в 1869 р., була повністю присвячена господарським проблемам.

У тому ж самому 1869 році “Просвіта” видала також книжечку о. Степана Качали п.н. *“Що нас губить, а що нам помогти може”*. Ця книжка спопуляризувала не тільки ім’я автора, але й ім’я самої “Просвіти”, яка цю книжечку мусіла ще два рази перевидавати в 1872 і 1874

році, накладом 10,000 примірників. Вона пояснювала, у формі розмов, як основувати громадські позичкові каси, громадські крамниці і збіжжєві шпихлірі як громадську самоборону від усякого рода лихви.

Книжечку о. С. Качали доповнив Володимир Барвінський (1850-1883), перший редактор “Діла”, книжечкою “Вексель і лихва — наша біда”.²⁹

Під впливом о. С. Качали, “Просвіта” за головування Володислава Федоровича, багатого дідича-філантропа, розвинула широку програму популярних видань на літературні й економічні теми. У рр. 1874-75 “Просвіта”, з фінансовою допомогою свого голови, видала 24 книжечки накладом 281,850 примірників. Це був початок духової революції та початок справжнього відродження галицького села, бо народ, і провід народу, пізнали, що “його губить” (темнота і безпросвітність), а “що йому допомогти може” (самоосвіта і самоорганізація).³⁰

У 1873 році в Австрії появився перший кооперативний закон, на основі якого поляки і жиди почали організувати свої господарсько-зарібкові спілки. Економічна Секція “Просвіти” почала також пропагувати кооперативні ідеї серед нашого народу. Вона навіть приготувала і в 1874 році видрукувала статут для позичково-кредитових кас. Однак з різних причин, які не місце тут обговорювати, “Просвіта” не змогла зараз, у межах цього закону, розгорнути практичну господарську діяльність. Щойно в 1883 році, о. Данило Танячкєвич (1842-1906), вельми активний в тому часі громадський і політичний діяч, публіцист та економіст, парох села Закомар’я повіт Золочів, заснував у своїй парохії першу ошадно-позичкову касу під назвою “Правда” і написав окрему брошуру “Як заводити “Правди” на лад Закомарської “Правди”. Водночас він допоміг такі “Правди”, при допомозі сусідніх священників, зорганізувати в сусідних селах, а саме в Білому Камені, Скваряві і Пітричах.³¹

На цьому місці треба відмітити, що рік 1883 — це рік, коли народжується українська кооперація в Західній Україні, яка при допомозі духовенства і Церкви поволі почала опановувати всю т.зв. Східню Галичину, тобто Західню Україну.

ПОЧАТКИ ОРГАНІЧНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПРАЦІ

Володимир Навроцький і Володимир Барвінський, оба сини священників та визначні громадські діячі-публіцисти, в рр. 1870-80 спопуляризувати своїми статтями і публіцистичними працями дуже конструктивне гасло т.зв. “органічної праці” серед народу й для народу, зокрема ж на господарському полі.

Практично це гасло почав реалізувати інженер-архітект Василь Нагірний (1847-1921), один із перших, крайового масштабу, піонерів українського кооперативного руху в Галичині. Він родом із села Гірне, повіт Стрий. Політехнічні студії закінчив у Цюріху у Швейцарії, де якийсь час працював архітектором та де й ознайомився з швейцарським і західньо-європейським споживчим кооперативним рухом. Щоб цей рух перещепити на український ґрунт, він написав низку статей до львівських “Правди” і “Діла”. Особливо цікавий був цілий цикл його статей п.н. “Як собі люди в нужді помагають”. В літі 1882 р. Василь Нагірний вертається до Львова і зараз же починає інтензивну громадсько-економічну діяльність. Він, разом з А. Ничасем, у 1883 році організують першу українську споживчу кооперативу п.н. “Народня Торговля” у Львові, яка стала згодом центральною української споживчої кооперації в Західній Україні. При заснуванні “Народної Торговлі” дуже багато допомагали, морально і матеріально, о. Євген Дуткевич, перший голова Надзірної Ради, та о. Іван Костецький, а також парохі довкільних сіл, які ставали членами кооперативи та практично підтримували її, купуючи в ній літургічні вина, свічки та інші речі для своїх церков і харчові товари для своїх родин. У проводі Нар. Торговлі треба згадати із священників о. Е. Гузаря, о. А. Стефановича і о. Д. Лопатинського, які довгі роки були членами Надзірної Ради.

Для історії треба відмітити, що напередодні Першої світової війни центральна Нар. Торговля у Львові приміщувалася у власному домі, Ринок ч. 36, і мала вже свої відділи у Станиславові, Перемишлі, Тернополі, Дрогобичі, Коломиї, Стрию, Снятині, Самборі, Рогатині, Бродях, Сяноці, Городенці, Боршеві, Золочеві, Збаражі, Косові, Мостиськах і Сокалі.

Святкуючи своє 50-річчя в 1933 році, Народна Торговля мала 6,104 членів, в тому 400 споживчих кооператив, а теж своїх 19 відділів та 9 власних домів у різних містах Галичини, а торги її досягали 10 мільйонів польських золотих. У проводі її були такі діячі, як В. Нагірний, М. Заячківський, Ю. Павликовський, М. Лазарко, І. Кузів та інші.³²

Нар. Торговля крім торгівлі вишколювала нові кадри українських купців, які поволі почали засновувати кооперативні та приватні торговельні підприємства по містах і містечках Галичини, -- і в тому її велика заслуга.

Під впливом Нар. Торговлі у 1899 році в Перемишлі, з ініціативи д-ра Т. Кормоша та І. Липецького, керманіча відділу Нар. Торговлі в цьому місті, та з підтримкою духовенства, зокрема оо. Володимира Головацького, Антона Захаріясевича, А. Негребецького, Омеляна Кормоша й єпископа Константина Чеховича, основано господарсько-

торговельну кооперативу під назвою “Спілка для господарства й торгівлі”, із завданням обслуговувати сільсько-господарськими продуктами селян Перемищини. Спілка ця, під проводом Т. Кормоша і Д. Коренця, скоро стала нестатутною централею всіх українських сільсько-господарських кооператив, яких у 1911 році було вже 56, не враховуючи споживчих кооператив і крамниць при Читальнях “Просвіти”, що їх було коло 600. Досі цією торгівлею займалися тільки жиди, дещо поляки й німці. З ростом оборотів спілки перенесено її осідок до Львова, змінюючи теж до тогочасну назву на “Крайовий Союз Господарських Спілок”, який у 1924 році оформився в Централю Повітових Союзів під назвою “Центросоюз”, Союз Кооперативних Союзів у Львові. При цьому треба відмітити, що у проводах Окружних та Повітових Кооперативних Союзів священники відогравали важну, часто провідну, роллю.³³

До початків економічної діяльності в Галичині слід зарахувати ще оснування у Львові 1892 р. “Товариства Взаємного Обезпечення “Дністер”, покровителем якого був кожночасний львівський митрополит. При цьому товаристві, у 1895 році, засновано, для обслуги його членів, кооперативний банк “Дністер”. Заходом митрополита А. Шептицького в 1904 році відкрито в Перемишлі “Українську Шадницю”, якої осідок мав бути у Львові, але граф А. Потоцький, намісник Галичини, не дав на це своєї згоди. Митрополит А. Шептицький був також ініціатором і головним акціонером “Земельного Банку Гіпотечного” у Львові в 1910 р. Банк цей, за польської окупації в рр. 1920-39, був самотнім українським девізовим банком у світі.³⁴

Коли мова про наші банки, то треба ще додати, що 1898 року українські кооперативні установи зорганізували централю для кредитової кооперації і банк для обслуги всіх видів кооперації під назвою “Крайовий Союз Кредитовий” у Львові, який у 1924 році змінив назву на “Центробанк”. У 1935 році українські купці й промисловці створили свій банк під назвою “Промбанк”. Всі вони були зліквідовані в 1939 році з “приєднанням” Західної України до УРСР.

ОСНОВНА ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДУХОВЕНСТВА ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В ЗАХ. УКРАЇНІ

Українська світська інтелігенція, українське духовенство та наші політичні провідники під кінець ХІХ століття прийшли до висновку, що сама літературна, наукова, чи культурно-освітня праця “Просвіти” не вистачає, щоб поправити економічне становище нашого галицького села. Що більше, вони побачили, що й кооперація не зможе виконати

свого завдання без практичної господарської освіти широких мас селянства. “Просвіта” поклала основи, усунула неграмотність, спопуляризувала господарську проблематику й тепер назріла пора розпочати практичну науку господарства. Цю проблему задумали розв’язати два брати-священники: о. Юліян і о. Тома Дуткевичі в 1898 році.

Почали вони з того, що о. Юліян Дуткевич, парох села Дуб’є і о. Тома Дуткевич, парох Цішок, Брідського повіту, запросили до себе в гостину й на наради в домі о. Юліяна, сусідських священників-отців Теофіля Гутковського з Ясенева, Віктора Цебровського з Кут, Григорія Купчинського з Кадлубиськ і Юліяна Дорожинського з Висоцька. І тих 6 священників вирішили заснувати чисто господарське товариство під назвою “Сільський Господар”. Вони спільно опрацювали статут, в якому головною метою діяльності товариства було піднести господарську культуру нашого села, зокрема ж хліборобства, городництва, садівництва та пасічництва.

Перші загальні збори відбулися 23 березня 1899 р. у приявності 55 осіб. Головою Т-ва обрано о. Тому Дуткевича. Осідком Т-ва стало містечко Олесько. Це товариство під проводом священників скоро почало розвиватися, охоплюючи своєю діяльністю села Брідського, Золочівського, Перемишлянського й навіть Львівського повітів. У 1903 році змінено статут С.Г., осідок перенесено до Львова і воно стало Крайовим Товариством. У 1909 році керму С.Г. перебрав один з найвизначніших, в тому часі, громадських і політичних діячів, адвокат д-р Євген Олесницький, син о. Григорія Олесницького, пароха в селі Говилів Великий, Гусятинського повіту. Він достосував статут С.Г. до потреб станової селянської організації та запросив до співпраці послів до віденського парламенту о. С. Онишкевича і о. Т. Войнаровського, активних господарських діячів. Разом з ними намітив нові широкі пляни господарської праці, притягаючи до неї багатьох священників, учителів і активних селян. Для організаційної праці вдалося йому здобути від уряду потрібні субвенції. Це дало змогу поширити працю при допомозі філій на всю Галичину. Не спиняючись над довгою і дуже цікавою історією цього товариства, згадаємо тільки, що головними діячами Сільського Господаря, крім уже згаданих осіб, були ще інж. Ю. Павликовський, інж. М. Творидло, д-р інж. Євген Храпливий (це була душа і мозок всієї праці С.Г. між двома світовими війнами), о. Йосиф Раковський, о. Андрій Пеленський, о. Євген Шухевич, о. Ізидор Сохоцький і багато інших.

Підсумовуючи працю С.Г. варто подати кілька цифр, а саме: у 1938 році С.Г. мав 60 філій, 2,008 Кружків С.Г. (товариства по селах) і 159,977 членів (фізичних осіб), а в Централі Сільського Господаря у Львові

працювало 21 працівників, господарських фахівців з високою господарською освітою. Крім цього у повітових філіях було 60 працівників з високою або середньою освітою. Коротко кажучи, С.Г. проробив велику й основну працю практичного освідомлення як вести господарство в наших селах і щойно на тій базі могла розвинутися солідна господарська діяльність української кооперації, яка в польській державі створила свою власну “Кооперативну Республіку”³⁵.

МИТРОПОЛИТ А. ШЕПТИЦЬКИЙ І ГОСПОДАРСЬКІ ПРОБЛЕМИ

Коли говоримо про економічне відродження Західної України і ролі духовенства та Церкви в цій акції, не можемо поминути імені митрополита А. Шептицького, який дуже багато причинився до того відродження.

До речі буде тут пригадати, що в 1891 році Папа Лев XIII видав окрему енцикліку “Рерум Новарум”, у якій вказав на кооперацію, як важливий засіб у суспільній реформі людства. Митрополит А. Шептицький, перебираючи провід української Церкви в Галичині, власним авторитетом та прикладом підтвердив вагу і значення участі духовенства у громадському житті. Він у 1904 р. проголосив свому духовенству окреме послання “*О kwestii соціальной*”, де сказано: “Рішуче фальшивим єсть напрям занедбування сторони суспільно-економічної. Церква тих річей дочасних і матеріяльних не занедбує... Священик, що навіть на бажання парафіян не хоче утворити читальні, склепику, шпихліра громадського... і всім подібним установам єсть противний, не відповідає своєму становищу”...

Своїм господарським адміністратором митрополит назначив о. Тита Войнаровського (1856-1938), найбільш здібного священика-економіста, який розгорнув широку господарську діяльність. Він з допомогою митрополита викупив і розparcelював між селян понад 40,000 моргів землі від польських дідичів у Снятинщині, Коломиїщині, Городенщині, Станіславівщині та Львівщині. Для цієї акції М. Войнаровський zorganizував окреме parcelяційне товариство “Земля” в 1909 році — а рік пізніше “Земельний банк гіпотечний” у Львові, про який Сула вже згадав; додаємо тільки, що акції того банку майже без решти викупило українське духовенство, а бракуючу суму основного капіталу доповнив митрополит. Він, митрополит, врятував теж згаданий банк від ліквідації за польської окупації, коли треба було зложити 5 мільйонів польських золотих акційного капіталу, а що зубожіле громадянство по

Першій Світовій Війні такого капіталу не могло зібрати, — його склав митрополит.³⁶

Якщо ж мова про митрополита А. Шептицького, слід ще згадати про його поміч у заснуванні першої української фахової господарської школи в Західній Україні, бо це була основно важлива подія. Він, за старанням отців Т. Войнаровського і М. Бачинського, подарував для Т-ва “Просвіта” свій фільварок (велике фермерське господарство — прим. А.К.) з будинками і господарськими машинами в Милованні, повіт Товмач, на Покутті, на правім березі Дністра, де з доручення “Просвіти” проф. Александер Гарасевич і д-р Михайло Коцюба зорганізували першу українську однорічну рільничу школу нижчого типу. Школа ця розпочала своє навчання 1 серпня 1910 року й була зразково організована. Вона мала нові й гарні шкільні та господарські будинки, досвідні поля, город, пасіку, сад, шкільку молодих деревець, рибний ставок, квітник, зародову обору молочних корів, зародовий курник, ремісничі варстати та все господарське знаряддя й машини, потрібні в модерному сільському господарстві. Наука в школі тривала 11 місяців. У програмі було 22 години фахових і 18 годин загально-освітніх предметів тижнево. Решта часу було призначено на практичні роботи в господарстві. Управителями цієї школи були довгий час інженери-агрономи П. Думка, М. Творидло та Е. Брилинський.

Ця перша наша господарська школа проіснувала, з перервою в часі Першої світової війни, до 1939 року. Вона випустила багато абсольтентів, здебільша сільської молоді, готових до праці у власних господарствах наших сіл, або в кооперативних установах, створюючи нову верству т.зв. “сільської інтелігенції”.³⁷

СВЯЩЕНИК — “КОМПОЗИТОРОМ” УКРАЇНСЬКОГО МОЛОЧАРСТВА

Всі названі кооперативні і громадські центральні у Львові проробили справді велику роботу для економічного відродження Західньої України, але не змогли організувати, на ширшу скалю, продукції та збуту молока.

Годівля рогатої худоби на західньо-українських землях — була однією з найважливіших ділянок сільського господарства, як з погляду її poplatности, так і з погляду прохарчування населення. Молочарство у примітивному домашньому виді не могло мати впливу на поправу господарства. Його треба було змодернізувати, як це зроблено у другій половині XIX століття у Швеції, Німеччині, Швейцарії чи Австрії; зокрема пописалася в тій ділянці народнього господарства мала сканди-

навська країна — Данія, — яка стала батьківщиною модерного молочарства, зокрема кооперативного, для всього світу. Треба було цю проблему розв'язати і в Галичині.

З історії знаємо, що ґрунт для господарсько-кооперативної праці в Галичині приготувала “Просвіта” і тому й названо її “матір’ю” кооперативного руху. Ініціатором організації кооперативного молочарства був д-р Євген Олесницький, основоположник і голова філії “Просвіти” у Стрию, з тим, що практично переводив його пляни в життя, як найближчий співробітник, о. Остап Нижанківський (1862-1919), парох села Завадів, повіт Стрий. В організаційній праці о. Нижанківському багато помагав інший священик, о. Лев Горалевич (1859-1920), парох Угерська. Фахові технічні поради давав, у формі практичних лекцій, агроном Олександр Гарасевич (1876-1934), який студіював молочарство в Данії і, як господарський референт “Просвіти” у Львові, радо помагав в організації перших українських молочарських спілок.

І таку першу молочарську спілку зорганізував о. Остап Нижанківський при Читальні “Просвіти”, у своїй парафії в Завадові в 1904 році. І хоч ця спілка ще не була самостійною статутовою організацією, базованою на кооперативному законі з 1873 року, то це не заперечує її кооперативного характеру — і якраз від неї починається славетна історія українського кооперативного молочарства в Галичині, яке свою “золоту добу”, враз із своєю централею “Маслосоюз”, блискуче виявило в рр. 1925-39, під проводом інж. Андрія Палія і дир. Андрія Мудрика та цілого штабу їх співробітників.

Оба названі священики, о. О. Нижанківський і о. Л. Горалевич, коли вже почали діяти кілька молочарень у Стрийському повіті, у 1905 році організують для них, знову ж при філії “Просвіти”, окремий “Союз Руських Спілок Молочарських”, а два роки пізніше о. Нижанківський переорганізовує цей “Союз” на “Крайовий Союз Господарсько-Молочарський” у Стрию для обслуги всіх наших молочарських кооперативних спілок, які почали творитися в різних місцевостях Галичини. Він був і директором цього Союзу, який після Першої світової війни переіменувався на “Маслосоюз”.

Отець О. Нижанківський, як знаємо, був визначним музичним діячем і композитором. Він став і “композитором” українського кооперативного молочарства, про що й сам говорив: “Я в першу чергу священик, потім молочар, а у вільних хвилинах музика”. Він був також головою Надзірної Ради “Задаткової Каси” у Стрию і членом Ради “Крайового Союзу Ревізійного” у Львові, найвищої української кооперативної централі.

За свою громадську працю о. О. Нижанківський заплатив своїм життям: 22 травня 1919 року, в перших днях окупації Польщею західно-українських земель, прийшов до нього польський вояк, заявляючи, що він інтернований і поїде до Кракова, а насправді вивів його у поле і... там його застрілив без суду, без ніякого слідства та доказу вини, залишаючи тіло в полі...

До піонерів українського кооперативного молочарства, з лав духовенства, треба зарахувати ще о. Миколу Матковського, о. Миколу Гошовського, о. Костя Петрушевича і зокрема о. Северина Борачка (1858-1923), шкільного товариша Олесницького і Нижанківського, який завзято помагав у цій піонерській праці. До цієї групи належали ще д-р Ілярій Бачинський, Федір Панич і Денис Сембратович.³⁸

НА ВЕРХАХ І НИЗАХ ЕКОНОМІЧНО-КООПЕРАТИВНОЇ ПРАЦІ

У процесі національного, політичного, культурного та економічного відродження Західної України брали участь всі верстви нашого народу, але початок зробило духовенство, що й переважало до часу Першої світової війни у проводі народу. І то як на верхах, так і на низах, зокрема по наших селах, де все треба було починати від основ.

У процесі економічного відродження на верхах, треба ще додати, духовенство щиро підтримало і працю д-ра Костя Левицького (син священика), який в тому часі був провідником галицьких українців. Підтримали його, коли він організував Крайовий Союз Кредитовий, підтримали його і в 1903 році, коли він організував “Крайовий Союз Ревізійний”, добиваючись дозволу на його відкриття від австрійського уряду. Союз цей почав діяти вже з початком 1904 року під проводом К. Левицького. У Раді цього Союзу бачимо таких передових діячів: д-р Степан Федак, інж. Василь Нагірний, д-р Теофіль Кормош, д-р Євген Олесницький, д-р Ярослав Кулачковський, О. Сероїчковський, д-р М. Коцюба, д-р М. Шухевич, д-р І. Дрогомирецький, д-р Л. Озаркевич, а від духовенства о. А. Негребецький, о. О. Нижанківський та о. А. Темницький.³⁹

До ревізорів у цій найвищій кооперативній установі, крім кількох фахівців цієї ділянки економіки, запрошено ще й кількох священиків, які вже мали досвід у цій праці, а саме о. Адріяна Добрянського, о. Лева Залужного, о. Антона Козловського, о. Івана Кипріяна, о. Остапа Нижанківського, о. Миколу Матковського, о. Антона Рудницького, о. Теодора Цегельського і о. Теодора Ярему.⁴⁰

Великою подією був “Перший Український Просвітньо-Економічний Конгрес” у Львові, що відбувся 1 і 2 лютого 1909 року, з

приводу 40-ліття “Просвіти”. Це була наша перша всеукраїнська “нарада на вершинах” і мала 768 учасників, найвизначніших громадських діячів з усіх земель України, в тому 118 священників. Не було тільки преставників “Срібної Землі” бо мадяри не дали дозволу на виїзд.

До Президії Конгресу ввійшли: Олександр Барвінський, д-р Іван Франко, д-р І. Горбачевський, проф. університету у Празі, проф. Михайло Грушевський, письменниці Ольга Кобилянська, Наталія Кобринська і Ольга Косач (Олена Пчілка), д-р Кость Левицький, Микола Левитський, артільний батько, Петро Огоновський, голова “Просвіти”, д-р Є. Олесницький, д-р Іван Пулюй, Юліян Романчук, проф. Степан Смаль-Стоцький, Євген Чикаленко, Ілля Шраг з Чернігова та о. крилошанин Іван Чапельський.

Відвідав, поблагословив і побажав успіхів у нарадах Конгресу митрополит А. Шептицький, якого учасники привітали спонтанними оплесками.

Праця Конгресу відбувалася по секціях і комісіях: просвітньо-організаційній, гігієнічно-гуманітарній, загально-економічній, соціально-господарській та кооперативно-економічній.

Ідеологічно-програмовий реферат у кооперативній секції Конгресу прочитав молодий кооператор Андрій Жук (1880-1968) з Полтавщини п.н. “Значіння кооперації для народу”. Свій доклад закінчив дуже актуальним (актуальним і сьогодні, прим. А.К.) ствердженням, а саме: *“Коли розпилена тепер народня маса буде зорганізована в економічні і просвітньо-культурні інституції, коли вся сіть наших інституцій буде об’єднана в національні союзи і федерації — тоді наш нарід прибере форму організму, нації. І коли цей процес самоорганізації нації завершиться, тоді наступить самий важний акт національно-політичної боротьби. Тоді ми поставимо дах на нашій національній будівлі, тоді виведемо купол, на якому поставимо прапор самостійної нації”* (підкреслення А.К.).⁴¹

У секціях рільничо-економічній і кооперативно-економічній, як виказують протоколи Конгресу, найбільш активними були священники. Були теж у згаданих секціях цікаві і на ті часи актуальні доповіді, що їх виголосили священники: о. Т. Лежогубський дав довшу доповідь про “Братства Тверезости”, о. д-р Д. Ярема про “Захоронки і приюти”, о. А. Глодзінський про “Загальний образ нашого господарського життя”, о. Тит Войнаровський про “Економічний розвиток української нації в Галичині”; о. С. Онишкевич реферував справу “Комасації”, о. М. Бачинський порушив проблему сільсько-господарського шкільництва в рефераті “Яка рільнича школа є серед наших обставин можлива і побажана”; о. Й. Раковський говорив про “Насіння, штучні погної, госпо-

дарські знаряддя і машини”; о. В. Гумецький заохочував до “Рибацтва в малих господарствах”; о. В. Дуткевич порівнював “Пасічництво в нас і за границею”; о. М. Гошовський намовляв зацікавлених творити “Організацію пасічників”; о. А. Глодзінський мав доповідь про “Садівництво”, а оо. А. Бурачок і О. Нижанківський доповідали “Про основи молочарень і потребу їх організування в союзи”.

Кожна доповідь була розрахована на 25 хвилин і в дискусії дискусант міг говорити найбільш 10 хвилин. Відповідь доповідача була обмежена до 5-ох хвилин.⁴²

Закінчуючи цей дуже загальний перегляд праці Церкви і духовенства в економічному відродженні Західної України до Першої Світової війни, хочу окремо, в додатку до цієї статті, подати імена тих кількох священиків, що своєю працею підготували ґрунт для епохального розвитку української кооперації в Західній Україні між двома світовими війнами. Для ілюстрації — кілька цифер, які найкраще зілюструють досягнення цієї праці.

Війна знищила весь дорібок української кооперації до 1914 року, але не знищила ідей кооперативного досвіду. На цій базі, вже 1920 року, відновляє свою працю українська кооперація всіх видів, під проводом Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові, що його очолив інж. Юліян Павликовський під новим гаслом “*В об’єднанні власних сил — до добра і краси*”. Під цим гаслом розгорілася велика праця нових кооперативних сил, в тому і священиків, яка в 1938 році завершується станом 3,455 кооператив, членів Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові, в тому було 2,360 сільсько-господарських кооператив для загального заupu і збуту, 27 Округових і Повітових Союзів із “Центросоюзом” у проводі, 143 Районові Молочарні, які обслуговували около 2,600 сіл із своєю централею “Маслосоюз”, 115 українських кооперативних банків під назвою “Українбанків” і 573 малих сільських кас типу В. Райфайзена, об’єднаних у Крайовій централі “Центробанк”, та 194 міських споживчих кооператив по різних містах Галичини із своєю централею “Народна Торговля” у Львові, яка мала теж 13 філій і 27 торговельних складів. Решта кооператив припадає на виробничі, видавничі, будівельні і кооперативні здоров’я (їх було 3 — в Ременові, Боднарові і Цеблові) та жіночі кооперативи як “Труд” і “Українське Народне Мистецтво”.⁴³

ОСТАННІЙ ЮВІЛЕЙ “ПРОСВІТИ” В КАТЕДРІ СВ. ЮРА У ЛЬВОВІ — ВИЯВ СПІВПРАЦІ ЦЕРКВИ З НАРОДОМ

У 1938 році мав відбутися 70-літній ювілей “Просвіти” — “матері” всіх українських установ, культурного і економічного характеру, в

Західній Україні. Однак польський окупаційний уряд заборонив не тільки самий ювілей, але навіть підготову до нього. У такій ситуації Головний Відділ, у порозумінні з митрополитом А. Шептицьким, рішив 70-ліття “Просвіти” відсвяткувати великою церковною маніфестацією в катедральному храмі св. Юра у Львові,полученою з посвяченням прапору “Просвіти”. Це своєрідне свято відбулося в неділю 22 травня 1938 року і я мав щастя бути його учасником.

Пам'ятаю, як сьогодні, був чудовий весняний ранок. Точно о год. 9:45 на святоюрське подвір'я, виповнене по береги тисячами народу, вмаршували почоти наших культурних і економічних установ з прапорами, з прапором української кооперації на чолі. За прапорами, підтримуваний головою “Просвіти” д-ром І. Бриком і головою Ділового Комітету, послом Зеноном Пеленським, ішов одинокий з живих членів основників і найстарший член цього товариства, о. шамбелян Михайло Цегельський, далі за ним три хорунжі, — П. Петрик, Степан Корецький і В. Татомир, — несли новий прапор “Просвіти”, а за ними йшов Головний Виділ і члени Ділового Комітету.

В тому моменті вдарили всі дзвони св. Юра, за ними відізвався старий Кирило в Успенській церкві, а далі дзвони в усіх церквах старого українського Львова. Це був справді зворушливий момент, який залишився у пам'яті неодного учасника на все життя. Увесь цей похід пройшов здовж подвір'я й уставився перед каплицею, яку спеціально збудовано для цього свята.

Архиерейську Службу Божу відслужив єпископ Никита Будка в асисті 90-літнього о. М. Цегельського та найстарших і найповажніших священників львівської дієцезі, о. мітрата О. Базюка, о. крилошанина Д. Лопатинського, о. крилошанина Ю. Дзеровича, о. декана Г. Гірняка з Винник і інших. Почесну службу весь час ювілею мали організовані, в одностроях, лави молодечих організацій Лугу і Сокола.

Високопатріотичну та зворушливу проповідь, пристосовану до цього небуденного свята, виголосив о. прелат Леонтій Куницький.

Після Служби Божої духовенство, Головний Виділ і Діловий Комітет, представники центральних українських установ і преси ввійшли з прапорами до невеличкої каплиці в митрополичій палаті, де митрополит особисто доконав акту посвячення прапору. Сам прапор був виконаний за проєктом мистця Святослава Гординського (живе тепер у США) в кооперативі “Народне Мистецтво”. Це був справжній шедевр, один з найкращих, нам відомих, українських прапорів. Права сторона: На блакитному полі молода жінка — символ “Просвіти”, — а на лівій стороні напис: “Просвіта” 1868-1938, а по середині відкрита книжка

серед променів сонця а на книжці напис *“В силі духа перемога і щастя народу”*.

Після акту посвячення прапор уперше схилився низько перед Великим Митрополитом, який у всіх скрутних хвилинах життя українського народу стояв твердо з тим же народом. Митрополит виголосив коротку промову, в якій відмітив це радісне та водночасно сумне свято 70-літнього ювілею, що його відзначувано серед обставин всенароднього терпіння. “Запорукою нашої остаточної перемоги є те, — закінчив митрополит своє слово, — що “Просвіта” і цілий український нарід, у хвилинах радості і смутку горнеться до церкви, в ній шукає помочі і в церкві знаходить моральну силу для дальшого свого буття”. Багатьом присутнім спливали сльози по обличчі від зворушення...

На закінчення цього акту, старенький о. шамбелян М. Цегельський взяв прапор у руки і передав його голові Т-ва д-рові І. Брикові, виголошуючи коротку і бадьору промову, яку закінчив такими словами: “Відаю цей прапор у твої руки, пане голово, і нехай він у твоїх руках лопоче гордо. Держи його кріпко, а Бог нас не опустить!” Після цього прапор перебрав хорунжий П. Петрик і всі присутні в каплиці вийшли на балкон митрополичої палати. Тоді на подвір'ю впала команда: Позір! і спонтанні оклики “Слава!” та безперервні оплески заглушили на мить усе довкілля, — і над усім лунали голоси дзвонів князя Любарта і далі Кирила та інших.

Ентузіазм зібраного народу дійшов до вершка, коли на балконі з'явився митрополит А. Шептицький у понтифікальних ризах і хрестом почав благословити нарід. Тоді, наче на команду, тисячна маса впала на коліна і почала співати “Боже великий, єдиний...”

Свято закінчилось в авдієнційній залі митрополита, де відбулася присяга хорунжих і вінчання прапору лентами установ та де представники центральних українських установ і товариств виголошували свої промови. Від української кооперації промовляв голова Ревізійного Союзу Українських Кооператив інж. Юліян Павликовський. Він почав свою промову такими словами:

“У найглибшій пошані клоню голову перед прапором “Просвіти”. Думки, які ворущать наші душі, ледве чи зможуть відзеркалити почування, якими світ української кооперації і всього народного господарства зустрічає і вітає “Просвіту” у великім її дні ювілею” — і далі промовець відмітив найважливіші моменти з діяльності “Просвіти” на економічному полі, поки не народилися фахові українські господарські центральні, “Народна Торговля”, “Маслосоюз”, “Центросоюз”, “Центробанк”, “Сільський Господар” і ціла мережа філій, відділів, кооператив та кружків, враз із організованою сіткою приватного українського купецтва й українських промисловців.⁴⁴

* * * * *

Я свідомо закінчив цю свою коротку розвідку про “Роль Церкви і духовенства в економічному відродженні Західної України” згадкою про святкування 70-ліття “Просвіти” в катедрі св. Юра у Львові, де всупереч до заборони польської окупаційної влади, таке свято, під протекторатом Церкви, могло відбутися. Подібно діється і тепер в Україні, де нарід шукає для себе сили у християнській прадідній вірі та своє національне відродження організує на засадах християнської любови один до одного, відновлюючи релігійне життя як основу національного відродження, віруючи, як і наші колишні просвітньо-господарські діячі, що
“В силі духа перемога і щастя народу!”

ПРИМІТКИ:

1. Д-р Степан Баран, *Земельні справи Галичини*, Авгсбург, 1948, видання “Об’єднання Українських Кооператорів на еміграції”, стор. 5.
2. о. д-р Омелян Огоновський, *Історія літератури руської*, частина III і IV, видання НТШ, Львів 1894, стор. 8-10.
3. О. Огоновський, як вище.
4. Д-р Г. Лужницький, *Українська церква між сходом і заходом*, Філядельфія, 1951, стор. 483-486.
5. Як під 2, стор. 10.
6. Инж. Ю. Павликовський, *Причини павперизації українського селянства в Галичині до 1848 року і після панщини*, — доповідь на З’їзді НТШ в Мігельвальді, 16 вересня 1947 р.
7. о. І. Назарко: *Київські і Галицькі митрополити*, Торонто, 1962, стор. 108-109.
8. о. Ізидор Сохоцький, “Що дала греко-католицька Церква й духовенство українському народові”, Філядельфія, 1951, стор. 8.
9. *Світильник Істини*, — джерела до історії української Католицької Богословської Академії у Львові, Торонто-Чикаго, частина перша, стор. 27-28.
10. Як під 2., стор. 15.
11. *Словникова ЕУ*, стор. 3086.
12. Ю. Павликовський, як під 6.
13. *Словникова ЕУ*, стор. 1251, 1633 і 2923.
14. Дмитро Дорошенко, *Нарис історії України*, 2 томи, Мюнхен 1960, стор. 302.
15. Д-р С. Баран, *Галичина в 1848 році*, стаття в календарі-альманасі на 1948 рік, Авгсбург-Мюнхен, стор. 70-71.
16. *Як вище і ЕУ*, стор. 1225.
17. *ЕУ*, стор. 3472.
18. Д-р Кость Левицький, *Історія політичної думки галицьких українців*, Львів 1926, стор. 43.
19. Проф. О. Огоновський, як під 2., стор. 48 і 116 та К. Левицький, як під 18.

20. о. І. Сохоцький, як під 8., стор. 35-36 і ЕУ, стор. 2146.
21. К. Левицький, як під 18., стор. 47-48.
22. Як вище, стор. 55.
23. Там же, стор. 67-68 і ЕУ стор. 1697.
24. Д-р Іван Франко, *Твори*, том XIX, стор. 646 і Ю. Павликовський, як під 6.
25. А. Качор, *Роля "Просвіти" в економічному розвитку Західної України*, видання УВАН, Вінніпег, 1960, стор. 15.
26. Д-р Ілля Витанович, *Історія українського кооперативного руху*, видання Товариства Української Кооперації, Нью-Йорк, 1964, стор. 77.
27. *Перший український Просвітньо-Економічний Конгрес*, Львів 1909, видання "Просвіти", стаття о. Т. Лежогубського "Про братства тверезости", стор. 317-330.
28. Як під 7., стор. 201-203.
29. І. Витанович, як під 26., стор. 78 і К. Левицький, стор. 111-112.
30. А. Качор, як під 25, стор. 12.
31. І. Витанович, стор. 79 і ЕУ, стор. 3128.
32. А. Качор, *80-ліття української торговельної кооперації в Галичині*, "Свобода", чч. 234-5-6-7 за 1963 рік.
33. А. Качор, *Денис Коренець*, начерк його життя та праці на тлі фахового шкільництва і сільсько-господарської кооперації в Західній Україні, видання "Кооперативної Громади", Вінніпег, 1955, стор. 45-58.
34. Як під 8., стор. 70.
35. *Крайове Господарське Товариство "Сільський Господар" у Львові 1899-1944*. Збірник, Нью-Йорк, 1970, стор. 17-29.
36. І. Витанович, стор. 135 і І. Сохоцький, стор. 70.
37. Як під 33., стор. 23-24.
38. А. Качор, "Українська Молочарська Кооперація в Західній Україні, Мюнхен, 1949, стор. 23-28 і того ж автора "Мужі ідеї і праці", стор. 146-149.
39. І. Витанович, стор. 157.
40. *Звіт і Статистика Крайового Союзу Ревізійного*, Львів, 1911, стор. 8.
41. Як вище, стор. 163-164.
42. Як під 27., стор. 51-53.
43. *Господарсько-Кооперативний Часопис*, журнал РСУК, Львів, 1939, ч. 22-23, стор. 27-29.
44. Як під 25., стор. 26-29.

Імена і прізвища священників, які працювали у проводі кредитових та інших кооператив перед Першою світовою війною, зладжений на основі звіту Крайового Союзу Ревізійного за 1910 рік.

Назва місцевости:	Назва кооперативи:	Ім'я і прізвище священника:
Белз	“Руський Народний Дім”	о. Кирило Селецький, о. Лука Салук, о. Володимир Ринявещ і о. Мирон Лозоришак.
Березів вижний	“Руський Народний Дім”	о. Володимир Озаркевич
Боднарівка	“Власна Поміч”	о. Теодор Цегельський
Бібрка	“Повітове Т-во Кредитове”	о. Михайло Бобовник
Білоголови	“Спілка ощадности і позичок”	о. Василь Пилипчук
Богородчани	“Народний Дім”	о. А. Рудницький і о. І. Охримович
Боленовичі	“Руський Народний Дім”	о. Йосиф Райнарлович
Болехів	Т-во кредиту “Свіча”	оо. Т. Горникевич, Т. Ярема і М. Ганушевський
Борки великі	“Надія”	о. Іван Гургаль
Бориня	“Руська Каса”	о. Григорій Мороз
Бориня	“Спілка ощадности”	о. Григорій Мороз
Боршківці	“Руська Каса”	оо. А. Січинський і В. Вонсуль
Борщів	“Міщанська Каса”	о. Василь Маньовський
Броди	“Самопоміч”	о. Софрон Глібовицький
Будзанів	“Народний Дім”	оо. П. Саврій і І. Деревянка
Букачівці	Спілка ощадности “Воскресення”	о. Михайло Дяковський
Буськ	Кред. Т-во “Віра”	оо. Т. Білевич і М. Зінкевич
Бучач	Повітове Т-во “Праця”	о. Денис Нестайко
Залізіці	Кред. Т-во “Сян”	о. Данило Михайлів
Варваринці	“Власна Поміч”	о. Ярослав Мандичевський
Вербів	Кред. Т-во “Хлібороб”	о. Василь Кушнір
Винники	Т-во Господ.-Кредитове	о. Григорій Гіряк
Вязовниця	“Власна Поміч”	о. Іван Тимчук
Гвоздець	“Поміч”	о. Євген Савчинський
Глещава	“Народний Дім”	о. Петро Єзерський
Глубічок	Спілка ощадн. і позичок	о. Антін Казновський
Глудно	“Поміч”	о. Іван Жарський
Гнилиці	“Народний Дім”	о. Євген Витошинський
Гнилички	Кред. С-ка “Воскресення”	о. Богдан Чекалюк
Городенка	“Повітове Т-во Кредитове”	оо. Микола Котлярчук і Андрій Стрільчик
Городиславичі	“Народний Дім”	о. Йосиф Дяків
Городок	“Руський Народний Дім”	о. М. Цар і о. В. Стеблецький
Горуцько	Кред.-Госп. Спілка	о. Теофіль Скобельський
Гусятин	Повітове Т-во “Збруч”	оо. К. Йойко і І. Матковський
Давидківці	“Власна Поміч”	о. Петро Павлюк
Делятин	“Руська Каса”	о. Дмитро Луговий

Дивнів	Руська Каса "Сян"	оо. Л. Андриянович і Л. Берецький
Доброводи	"Народний Дім"	о. Василь Терещук
Довжнів	"Спілка ошад. і позичок"	о. Василь Фартух
Доброміль	"Народний Дім"	о. Єлля Олексин
Долина	Повітова Руська Каса	оо. Й. Охримович і М. Лада
Долина	"Народний Дім"	о. Дмитро Хомин
Домажир	"Власна Поміч"	о. Григорій Рибак
Дрогобич	"Народний Дім"	оо. М. Бачинський, Антін Рудницький і В. Кункевич
Дубецько	"Народна Поміч"	оо. Р. Прислопський і Ю. Чучкевич
Дуплиська	"Спілка Ошад. і Позичок"	оо. В.В. Нанасси і Й. Фльорчук
Жидачів	Т-во "Праця"	о. Іван Одноріг
Жидачів	"Народний Дім"	оо. Корнило Сенік і Іван Скоробогатий
Жидачів	"Наша Каса"	о. Теодор Дзюба
Жовква	"Народний Дім"	о. Александер Виханський
Жовква	Пов. Т-во "Віра"	оо. Володимир Отриско і В. Градюк
Заболотів	Кооп. Союз "Народна Каса"	оо. Василь Калитовський і Никола Гелюх
Заздрість	"Власна Поміч"	о. Теодор Цегельський
Заланів	"Руський Народний Дім"	о. Омелян Ваньо
Залізці	"Народний Дім"	о. Василь Пилипчук
Заліщики	"Руська Народна Каса"	о. Йосиф Раковський
Зашків	"Народний Дім"	о. Михайло Клюк і студент Євген Коновалець, пізніший полковник СС і основоположник УВО
Золочів	"Народний Дім"	оо. Петро Петриця, Євген Громницький і Никола Хмільовський
Іванівка	"Народний Дім"	о. Шасний Песцьоровський
Іванівці	"Народний Дім"	о. Володимир Винярьський
Кальників	"Селянська Поміч"	оо. М. Калимон і І. Голічек
Калуш	"Хлопський Союз"	о. Володимир Петрушевич
Калуш	Спілка Ошадности	о. Володимир Тисовський
Камінка Струмілова	"Каса Задаткова"	о. М. Цегельський
Капустинці	Т-во Кред. "Русь"	о. Василь Ковч
Кобаки	"Селянська Поміч"	оо. М. Вальницький і В. Рогожинський
Колоколин	"Народний Дім"	о. Петро Петрицький
Комарно	Т-во Задаткове	оо. Я. Косоноцький і В. Кузич
Конюхи	"Обнова"	о. Ксенофонт Сосенко
Копичинці	Пов. Т-во "Згода"	о. Петро Шанковський
Копичинці	Пов. Т-во "Поміч"	о. Йосиф Вигнанський
Кореличі	"Руська Каса"	о. Лука Яримович
Корнялевиці	Кред. Госп. Спілка	о. Стефан Маланяк

Косів	Союз “Народна Каса”	о. Йосиф Абрисовський
Косів коло Чорткова	“Спілка ощадн. і поз.”	о. Віктор Чаплінський
Краковець	Кред. Т-во “Зоря”	оо. І. Косоноцький і І. Волосянський
Кулачківці	“Народний Дім”	о. Константин Грушкевич
Ланівці	Зад. Каса “Надія”	о. Александер Уляницький
Львів	Крайове Т-во кред. для урядників і священників	о. Ярослав Ільницький
Львів	“Руська Каса”	о. Константин Яремович
Лисець старий	“С-ка ощадн. і позичок”	о. Іван Устияновський
Лисинчиці	Кооп. “Дніпро”	о. Александер Голінатий
Ляцьке шляхотське	“Відродження”	о. Антін Сірецький
Ляхівці	Т-во задаткове “Любов”	о. Іван Охримович
Марківці	“Зоря”	о. Володимир Кархут
Медика	“Народний Дім”	о. Дионізій Мирович
Мельниця	“Руська Каса”	о. Александер Капустянський
Микитинці	“Надія”	о. Василь Пік
Миколаїв	“Своя Поміч”	о. Василь Кузьмич
Миколаїв-Гаї	“Поміч”	о. Еміліян Боберський
Микулинці	“Поміч”	о. Пантелеймон Кравець
Милівці	“Руська Каса”	о. Макарій Каровець
Милятин старий	Кред. Т-во “Буг”	оо. Е. Хрущевський, І. Зельський і І. Курчаба
Монастирська	Т-во “Сила”	о. Захарій Підляшеський
Мшанець	“Народний Дім”	о. Остап Скоморовський
Нагорянка	“С-ка ощадн. і позичок”	о. Евстахій Барановський
Нагорянка	“Надія”	о. Дмитро Колодницький
Налуже	“Власна Поміч”	о. Ярослав Мандичевський
Надвірна	“Народний Дім”	о. Володимир Лісенецький
Нараїв місто	“Поміч”	о. Іван Дидик
Немирів	“Повітове Т-во Кредитове”	оо. Еміліян Гринецький і Іван Кипріян
Нівра	“Народний Дім”	о. Ілярій Алексевич
Нове село	“Руський Народний Дім”	о. Євгеній Витошинський
Новий Санч	“Лемківський Банк”	о. Василь Смолинський
Обертин	“Госп. Спілка Нар. Дім”	о. Альойзи Олесницький
Озеряни	“Руський Нар. Дім”	о. Іван Глинський
Озеряни	“Спілка ощадности”	о. Лев Дністрянський
Озірна	“Спілка ощадности”	о. Александер Танчаковський
Ольшаниця	“Каса позичкова”	о. Йосиф Курманович
Олесько	“Руський Народ. Дім”	оо. Тома Дуткевич і А. Левицький
Острівець	“Власна Поміч”	о. Іван Волянський
Пациків	“Власна Поміч”	о. Тарас Т. Турчманович
Перегінсько	Підгірська каса “Лімниця”	о. Григорій Сапрука
Перемишль	“Віра”	о. Іван Стрийський
Перемишль	“Народний Дім”	оо. І. Стрийський і О. Кормош
Підгайці	“Народний Дім”	оо. Г. Содомора, І. Токар, О. Гайдкевич і А. Содомора

Підгородці	“Любов”	о. О. Данилович
Полівці	“Власна Поміч”	о. Ілярій Лотоцький
Полкині	“Руський Нар. Дім”	о. Орест Гнатшак
Поморяни	“Надія”	оо. Е. Гавришко і Д. Склепкович
Порохник	“Надія”	о. Данило Бодревич
Присівці	“Спілка Ощадности”	оо. Петро Чумак і Е. Гарасимович
Пробіжна	“Селянська Поміч”	оо. В. Познанський і Н. Теодорович
Пустомити	“Народний Дім”	о. Володимир Стернюк
Рава руська	Кред. Т-во “Віра”	оо. Е. Гриневецький і Є. Горницький
Радехів	“Каса ощадности”	оо. І. Боднар і С. Петрусевич
Радловичі	“Спілка ощад. і позичок”	о. Франц Рабій
Ражнів	“С-ка ощад. і позичок”	о. Лев Сілінський
Ріпчиці	“Народний Дім”	о. Михайло Бачинський
Рогатин	“Руська Каса”	оо. Є. Кмішкевич, С. Городецький, О. Кудрик і Й. Яворський
Рудки	“Народний Дім”	оо. А. Ковальський, К. Кульчицький і С. Кульчицький
Саліївка	“Спілка ощад. і позичок”	о. Дмитро Володницький
Самбір	“Народний Дім”	о. Юліан Татомир
Саранчуки	“Воскресення”	о. Омелян Король
Скалат	“Пов. Т-во Кредитове”	оо. І. Герасимович, Й. Яримович і А. Онуферко
Сколс	“Верховина”	оо. Е. Качмарський і М. Мосора
Сокаль	“Пов. Т-во Кредитове”	о. Іван Матвіяс
Соколів	“С-ка ощад. і позичок”	о. Іван Кліш
Соколівка	“Віра”	оо. І. Березинський і В. Кальба
Солотвина	“Самопоміч”	оо. Т. Білінкевич і І. Лушпинський
Станиславів	“Кредит Зв'язковий”	оо. Є. Барिश і І. Порайко
Станиславів	“Власна Поміч”	оо. д-р Ф. Щепкович, М. Бровко, І. Лушчик і К. Кунинський
Старий Самбір	“Пов. Т-во Кредитове”	оо. Іван Шевчик і Данило Лепкий
Стрий	“Народний Дім”	оо. Ю. Дзерович і К. Петрушевич
Стрий	“Задаткова Каса”	оо. О. Нижанківський і М. Матковський
Струсів	“Власна Поміч”	оо. Я. Мандичевський і Т. Цегельський
Судова Вишня	“Віра”	оо. Н. Кушнір і В. Кондрацький

Сянік	“Бескид”, Кред. Т-во	оо. Йосиф Москалик і Йосиф Сєкержинський
Тарнава вижна	Товариство Задаткове	оо. Василь Сологуб і Іван Кузів
Теребовля	“Поміч”, позич. каса	оо. А. Тимус і С. Дурбак
Тернопіль	“Повітове Т-во Кредитове”	о. Вол. Громницький
Тисьмениця	Задаткова Каса “Віра”	о. Михайло Дурдила
Тисова	“Народний Дім”	о. Володимир Гинилевич
Тлусте місто	“Народний Дім”	о. Теодозій Курп'як
Товмач	“Селянська Каса”	о. Іван Глинський
Товсте	“Народний Дім”	оо. Й. Ганкевич і І. Іванчук
Торське	“Селянська Поміч”	о. Іван Рудницький
Трійця	“Госп.-Кред. Спілка”	о. Василь Калитовський
Турка над Стрисем	Т-во “Поміч”	о. Василь Сологуб
Турильче	Спілка Ощадности	о. Йосиф Балько
Увисла	“Селянська Поміч”	о. Северин Підляшеський
Угнів	“Народний Дім”	оо. М. Періжок і Юрій Жук
Улашківці	“Руська Каса”	о. Макарій Каровець
Урмань	Кред. С-ка “Праця”	о. Омелян Гавришко
Усте єпископське	“Народний Дім”	о. Ізидор Ганкевич
Фельштин	“Задатково-Торг. Спілка”	о. Аполінарій Менцінський
Хирів	“Задатково-Торг. С-ка”	оо. І. Олексин і І. Ольшанський
Хмельська	“Згода”	о. Семен Шпіцер
Ходорів	“Народний Дім”	оо. В. Соколовський, І. Винницький і О. Любинський
Холоїв	“Народний Дім”	о. Стефан Петрушевич
Хом'яківка	“Добробут”	о. Дмитро Колодницький
Хоростків	“Власна Поміч”	о. Теодор Турула
Хотинець	“Власна Сила”	о. Іван Калимон
Цішанів	“Народний Дім”	оо. І. Костек і С. Метеля
Черналиця	“Християнська Поміч”	о. Володимир Добрянський
Чесники	“Власна Поміч”	о. Н. Любінецький
Чорнокінці великі	Кред. Т-во “Вигода”	о. Григорій Бохонко
Чортків	“Надія”	о. Петро Павлюк
Швейків	“Поміч”	о. Р. Фіцалович
Шершенівці	Кред. Спілка	о. Михайло Дроздовський
Шили	“Самопоміч”	о. Стефан Головацький
Шишківці	“С-ка ошад. і позичок”	о. Йосиф Білінський
Шульганівка	“Народний Дім”	о. Дмитро Хомин
Щирець	“Народний Дім”	о. Михайло Баричко
Яйківці	“Надія”	о. Северин Борачок
Янів коло Львова	“Народний Дім”	о. Григорій Рибчак
Ярослав	“Добробит”	оо. К. Хотинецький і П. Юрчак

НЕКРЕДИТОВІ КООПЕРАТИВИ:

Бабухів	“Молочарська Спілка”	о. Ст. Городецький
Барिश	“Хлопська Самопоміч”	о. Василь Козловський
Белз	“Господарська Спілка”	оо. В. Ринявець і М. Лазоришак
Бережани	“Народний Дім”	о. Омелян Гавришо
Бережниця шляхоцька	“Молочарська Спілка”	о. Андрій Бандера
Більче золоте	“Поміч”	о. Софрон Левицький
Блюдники	“Госп.-Молочарське С-ка”	о. Василь Левицький
Бовшів	“Селянська Спілка”	о. Леонтій Шефер
Боднарів	“Єдність”	о. Володимир Антонович
Боссири	“Поміч”	о. Северин Матковський
Бушнів	“Госп.-Молочарська С-ка”	о. Ізидор Глинський
Викоти	С-ка для госп. і торгівлі	о. Дмитро Бордун
Витвиця	“Надія”	о. Микола Дерлиця
Вишатичі	“Народний Дім”	о. Антін Захарясевиц
Войнилів	“Поміч”	о. Євген Мандзій
Володж	“Господарська Спілка”	о. Теодор Савойка
Волоське село	“Народний Дім”	о. Михайло Ганушевський
Глубічок	“Селянська Поміч”	о. Антін Казновський
Гніздичів	Молочарська Спілка	о. Филімон Ковальський
Городенка	“Народний Дім”	о. Альойзи Олесницький
Гошів	Мол. С-ка “Сила”	о. Теофіл Горнякевич
Дарахів	“Власна Поміч”	о. Віктор Гарух
Денисів	“Спілкова Торговля”	о. Антін Копертинський
Дідушиці великі	“Молочарська Спілка”	о. Михайло Баб'як
Довжнів	“Спілка Господарська”	о. Василь Фартух
Жидачів	“Молочарська Спілка”	о. Іван Скоробогатий
Жовква	“Народний Базар”	о. Віталій Градюк
Конюшки	Молочарська Спілка	о. Еміліян Рудницький
Копичинці	“Воскресення”	о. Ізидор Кисілевський
Копичинці	“Спілкова Торговля”	оо. Д. Бахталовський, П. Шанковський і Й. Вигнанський
Корчин рустикальний	“Зоря”	о. Богдан Охримович
Коршів	“Молочарська Спілка”	о. Євген Левицький
Кристинопіль	“Руська Каса”	о. Онуфрій Бурдяк
Куровичі	“Власна Поміч”	о. Александер Стоцький
Львів	“Народна Торговля”	оо. Е. Гузар і А. Стефанович
Львів	“Т-во для розвитку руської штуки”	о. Николай Гаялнт
Львів	“Достава”	оо. Кульчицький і А. Стефанович
Лешнів	“С-ка ощадности і позичок”	оо. І. Чировський і Н. Герасимович
Лісько	“Народний Дім”	оо. І. Бірецький і І. Клюфас

Лютовиська	“С-ка для господарства і торгівлі”	оо. Йосиф Котецький, Іван Заяць і Савин Кміцкевич
Ляхівці	“Надія”	о. Іван Охримович
Містки	“Спількова Торговля”	о. Петро Кордуба
Мшанець	“Спількова Торговля”	о. Михайло Зубрицький
Надітичі	“Дністер”	о. Роман Каленюк
Наконечне	“С-ка для госп. і торгівлі”	о. Вол. Венгринович
Настасів	“Поступ”	о. Евстахій Цурковський
Острів коло Радимна	“Народний Дім”	о. Бронислав Гоцький
Перегінсько	“Селянська Торговля”	о. Василь Небилович
Перемишль	“Спілька для Господарства і Торговлі”	о. Антін Захаріясевиц
Постолівка	“Хлопська Самопоміч”	о. Тадей Рогошевський
Скинів	“Єдність”	о. Володимир Держирука
Сколс	“Єдність”	о. Михайло Мосора
Слобода золота	“Сила”	о. Мих. Горбачевський
Снятин	“Народний Дім”	о. Филімон Огоновський
Солотвина	“С-ка для виробів і продажі цементових річей”	оо. Теофіль Білінкевич і Ілярій Лушпинський
Станькова	“Надія”	о. Антін Лучаківський
Стрий	“Крайовий Союз господарсько-молочарський”	о. Остап Нижанківський
Судова Вишня	“Народний Дім”	о. Теодор Савула
Тернопіль	“Народний Дім”	о. Петро Патрило
Тисьменниця	“Народний Дім”	о. Клим Кульчицький
Хоробрів	“С-ка госп.-торговельна”	о. Еміліян Трешньовський
Хоростків	“Своя Сила”	о. Теодор Турула
Цетуля	“Самопоміч”	о. Йосиф Каранович
Цигани	“Воскресення”	о. Дмитрій Курдидик
Чернелиця	“Християнська Торговля”	о. Вол. Добрянський
Чорна	“Магора”	оо. І. Туна і Петро Чавс
Чортків	“Народний Дім”	о. Іван Чмола
Шитівці	“Народний Дім”	о. Іван Коцик
Єзупіль	“Спількова Крамниця”	о. Т. Петрушевич
Яйківці	“Віра” і “Любов”	о. Северин Борачок
Юнашків	“Надія”	о. Николай Прокопович

КНИЖКИ АВТОРСТВА А. КАЧОРА

- Американська Україна**, видання „Українського Океанічного Інституту”, Женева, 1946.
- Українська молочарська кооперація в Західній Україні**, видання „Об'єднання Українських Молочарських Працівників” і коп. „Єдність” у Регензбурзі, Мюнхен, 1949.
- Українська молочарська кооперація в цифрах і світліні**. видання як попереднє, Мюнхен, 1949.
- 35 літ на службі народу** (пам'яті інж. Ю. Павликовського), видання „Кооперативної Громади”, Вінніпег, 1950.
- Остап Луцький** (пам'яті визначного громадського діяча), видання „Кооперативної Громади”, Вінніпег, 1952.
- Господарство України в системі ССРСР** (на тлі четвертої п'ятирічки), видання „Комітету Українців Канади”, Вінніпег, 1953.
- Десятиліття Кредитової Кооперативи Північного Вінніпегу**, видання названої кооперації, 1954.
- Ольга Бачинська** (нарис її життя та громадсько-кооперативної праці), накладом „Братства Маслосоюзників”, Вінніпег, 1954.
- Денис Коренець** — начерк його життя та праці на тлі українського фахового шкільництва і с. г. кооперації в Західній Україні, видання „Кооперативної Громади”, Вінніпег, 1955.
- Роля „Просвіти” в економічному розвитку Західної України**, видання УВАН, Вінніпег, 1960.
- Кредитова кооперація та її завдання в Канаді**, видання „Кооперативної Громади”, Вінніпег, 1962.
- Хроніка Кредитової Кооперативи Північного Вінніпегу 1943-1963**, Вінніпег, 1963.
- М. І. Туган-Барановський на службі науки і свого народу** (в 50-річчя смерті світової слави економіста і кооператора), видання УВАН, 1969.
- 20-річчя Кооперативної Громади у Вінніпегу (1949-1969)**. Коротка історія „Кооп. Громади” та українських кооператив у Вінніпегу. Вінніпег, 1971.
- Мужі ідеї і праці** — монографія про інж. А. Палія і А. Мудрика, творців „Маслосоюзу” і модерної української молочарської кооперації в Західній Україні. Видання „Братства Маслосоюзників”, Вінніпег, Торонто, Клівленд, 1974.
- Головна мета української кооперації у вільному світі** — головна доповідь на кооп. конференції, в рамках СКВУ у Торонті, 31 жовтня 1973 р. Видання „Кооперативної Громади”, Вінніпег, 1974.
- Морально-етичні основи кооперативної праці** — доповідь виголошена на перших загальних зборах Української Кооперативної Ради в Канаді, 11 жовтня 1974 р. Видання УКРК, Торонто, Вінніпег, 1975.
- 75-річчя Кредитової Кооперації в Канаді (1900-1975)**, видання „Кооп. Громади”, Вінніпег, 1976.

Продовження на стор. 40.

З М І С Т:

	Стор.
1. Вступ	5
2. Історичне тло	6
3. Виховання духовенства в Галичині в рр. 1772-1848	8
4. Духовенство в початках культурного і політичного відродження Галичини	9
5. Роля духовенства в часі Головної Руської Ради	11
6. Часи застою і наслідки знесення панщини	14
7. Лицем до народу	17
8. Початки органічної економічної праці	18
9. Основна господарська діяльність духовенства для українського села в Західній Україні	20
10. Митрополит А. Шептицький і господарські проблеми	22
11. Священик — „композитор” українського молочарства	23
12. На верхах і низах економічно-кооперативної праці	25
13. Останній ювілей „Просвіти” в катедрі св. Юра у Львові — вияв співпраці Церкви з народом	27
14. Примітки	30
15. Імена священиків, які працювали в проводі українського кооперативного руху перед Першою світовою війною	32
16. Книжки авторства інж. А. Качора	39

Борис Мартос — коротка розвідка його науково-економічної, політичної та загально-громадської праці. Видання УВАН, Вінніпег, 1977.

Ідейні основи української кооперації в діаспорі— головна доповідь на перших Загальних Зборах Української Світової Кооперативної Ради, що відбулася в рамках Третього СКВУ у Нью-Йорку, в дні 22 листопада 1978 року.

Євген Храпливий. З приводу 30-ліття смерти передового економіста і дослідника сільського господарства. Видання УВАН, Вінніпег, 1980.

„Червона Калина” — у 60-річчя її славної видавничої діяльності. Видання УВАН, Вінніпег, 1983.

3230023
3-
\$ 400

ВИДАННЯ УВАН, СЕРІЯ: УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ

1. **Леонід Білецький:** Дмитро Дорошенко, Вінніпег, 1949.
2. **Леонід Білецький:** Омелян Огоновський, Вінніпег, 1950.
3. **Юрій Шерех:** Кость Михальчук, Вінніпег, 1952.
4. **П. Ковалів:** Василь Сімович, Вінніпег, 1953.
5. **Юрій Шерех:** Всеволод Ганцов, Олена Күрило, Вінніпег, 1954.
6. **М. І. Мандрика:** Леонід Білецький, Вінніпег, 1957.
7. **К. Кисілевський:** Іван Панькевич, Вінніпег, 1958.
- 8-9. **І. Розгін:** Л. Симеренко, Вінніпег, 1959.
10. **М. І. Мандрика:** Біо-бібліографія Я. Рудницького, Вінніпег, 1961.
11. **К. Кисілевський:** Іван Зілінський, Вінніпег, 1962.
- 12-3. **Оксана Дучимінська:** Віктор Доманицький, Вінніпег, 1964.
14. **В. Міяковський:** Д. Антонович, Вінніпег, 1967.
15. **І. Розгін:** Валентина Радзимовська, Вінніпег, 1968.
16. **Андрій Качор:** М. І. Туган-Барановський, Вінніпег, 1969.
17. **Граїда Герус-Тарнавецька:** Наталія Полонська, Вінніпег, 1974.
18. **Андрій Качор:** Борис Мартос, Вінніпег, 1977.
19. **Андрій Качор:** Євген Храпливий, Вінніпег, 1980.

Адреса УВАН для замовлення книжок:

UVAN, 456 Main Street
Winnipeg, Man., R3B 1B6